

ПОСТКРИЗОВА ГРОМАДСЬКА ДУМКА: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

Кризові явища є невід'ємною складовою еволюції суспільства з давніх часів. Нещодавні терористичні акти в Сполучених Штатах тільки підтверджують той факт, що і в сучасному нам світі кризи в суспільстві є фактором, який спричиняє громадську думку діяти за законами кризових ситуацій, які, звісно ж, відмінні від функціонування громадської думки в інший «мирний» час.

У статті розглядається один з аспектів громадської думки, а саме її посткризова складова. Наведено класифікація типології криз в різних типах суспільств та основні механізми формування та функціонування посткризової громадської думки, як то темпоральні, культуральні, масові, елітні та інші.

Історичні аспекти посткризової громадської думки та типологія криз

Трансформаційні процеси, які відбуваються в сучасному суспільстві, підтвердили той факт, що в різних типах суспільств — від первісних та аграрних до індустріальних та інформаційних спостерігаються кризові явища, які безпосередньо впливають на все суспільство в цілому, а в постіндустріальному світі, в якому по суті знаходяться всі розвинені країни сьогодення, кризи мають загальносвітовий вплив. Причому наслідки криз не обмежуються однією сферою, а впливають безпосередньо на всі грані всесвітового суспільства. Можна спробувати виділити найбільші кризові явища, які притаманні різним типам суспільств:

1. Для первісного суспільства це, безумовно, природні катаклізми. Адже за невеликої кількості поселень та чисельності населення в таких поселеннях соціальні заворушення становлять друго-

рядні кризи; відсутність будь-яких систем попередження природних катастроф та усування наслідків робило природу найбільшим творцем кризових явищ для людини.

2. В аграрних суспільствах такими факторами виступали соціальні заворушення, як-от повстання та бунти (наприклад, повстання рабів у Римі чи «голодні бунти» в середньовічній Англії); релігійні війни (хрестові походи); нашествия кочовиків (монголи та «велике переселення народів») а також епідемії хвороб (чума, холера).

3. В індустріальних суспільствах спочатку головними продуцентами криз також були соціальні заворушення — повстання, революції (як приклад — весь Європейський континент від 1789 до 1917 рр.), які потім поступаються лідерством техногенним катастрофам («Титанік», Бхопал, Чорнобиль).

4. У постіндустріальних та інформаційних суспільствах такими генераторами криз є, в пер-

шу чергу, фінансові кризи та терористичні акти. Причому, як це можна було спостерігати на прикладі нещодавніх терактів у США, одне може викликати інше.

Посткризова громадська думка в різні історичні періоди має, звісно, різні механізми функціонування. Насамперед це пов'язано зі збільшенням чинників впливу на громадську думку. Найвдалішим прикладом цього є засоби масової інформації (ЗМІ), причому дія їх складових чинників (газети, телебачення, Інтернет) також є неоднаковими в часовому просторі. Найскладнішою для аналізу я вважаю сучасну громадську думку через різноманітність чинників, які впливають на неї, та, не в останню чергу, через кількість факторів, на які має змогу впливати громадська думка сьогодення.

Основні механізми функціонування посткризової громадської думки

Відомий російський соціолог та дослідник громадської думки Б. А. Грушин у питанні відображення сутності громадської думки стосовно соціальної реальності виділяв дві форми такого відображення: пряме та непряме. «Пряме відображення — це відображення самого предмета в громадській думці. Інший тип відображення — непрямий, або опосередкований, — відображає вже не ту дійсність, яку становить предмет висловлювання та яку можна «вичленити» у змісті громадської думки, а таку реальність, такі об'єктивні та суб'єктивні процеси, які породжують даний тип свідомості, тобто пояснюють, чому з того чи іншого питання складається саме така, а не інша думка» [1, 41—44].

У даному випадку предметом дослідження є саме опосередкована сутність громадської думки, процеси, які породжують конкретно-визначені типи громадської думки та механізми, які роблять вплив громадської думки на суспільство настільки значущим, що громадська думка стає одним з інструментів соціальної та державної політики.

Далі можна спробувати окреслити основні, найзагальніші риси посткризової громадської думки. В цілому подібні риси є найбільш притаманними для всіх типів громадської думки після криз.

Кризові явища мають особливість згуртовувати націю, тобто громадська думка під час та після кризових явищ уніфікується. Не останню роль у такій уніфікації відіграють ЗМІ та позиція держави, національних лідерів чи уряду (детальніше про це — в розділі «Масові та елітні суб'єкти посткризової громадської думки»), В свою чергу посткризова громадська думка, якщо вона, звісно, виражає вподобання великої частини суспільства, здатна впливати на політичні, соціальні та економічні рішення в післякризовий період. Для прикладу можна навести останні дані, які були отри-

мані корпорацією CNN та службою Gallup (<http://www.cnn.com>) Так, військові заходи — відповіді можливим терористам, які планує адміністрація президента Буша-молодшого, підтримують 89—91 % американців. Вони, безумовно, схвально ставляться до будь-яких акцій, спрямованих на покарання терористів. Така єдність громадської думки є найбільшою в американській історії — це на 5 % більше, ніж у Буша-старшого під час «Бурі в пустелі» в 1991 році та у Франкліна Делано Рузвельта після катастрофи в Пірл-Харборі.

Також посткризова громадська думка уніфікується, якщо на країну здійснюється зовнішній тиск. Однак при цьому слід мати на увазі, що для цього потрібно мати майже одноманітну в політичному сенсі націю [4]. Україну, наприклад, не можна віднести до таких країн, оскільки в ній є регіональні розбіжності в громадській думці. Отже, в подібних випадках слід говорити швидше не про загальну, уніфіковану громадську думку всієї нації або держави, а про уніфіковану думку окремих регіонів (захід та схід України; Молдова та Придністров'я). Як приклад об'єднання нації можна навести приклад уніфікації думок в США після Пірл-Харбору, Великобританії під час Другої світової війни або ситуацію із заборонаю Новою Зеландією розміщення на її території ядерної зброї США [5].

Часові етапи розвитку посткризової громадської думки

У часових межах різних етапів посткризової громадської думки можна виділити такі часові форми:

1. Шокова громадська думка — громадська думка власне під час кризи. В часі вона нетривала і може інколи не збігатися з посткризовою громадською думкою. Однак, на моє переконання, її не слід виключати з дослідження, оскільки вона має певні важливі зв'язки з об'єктом даного дослідження. Зауважимо, що шокову громадську думку дуже часто можна сплутати з кризовими настроями. Так, за Д. В. Ольшанським масовий настрій — це «однорідна для досить великої множини людей суб'єктивна сигнальна реакція, особливе переживання комфорту чи дискомфорту» [3]. Звичайно, що після кризи переживання передусім дискомфортні, тому замість громадської думки в суспільстві можуть переважати масові настрої. Однак, на мою думку, шокову громадську думку можна виділяти і не плутати з масовими настроями — шокова громадська думка може існувати як думка частини населення, якоїсь певної групи, еліти та ін.

2. Емоційна громадська думка триває протягом незначного часу після кризи. Емоційною вона є тому, що її зв'язки з громадською думкою під час кризи є досить великими, а чим біль-

ший розмір трагедії (більше жертв, руйнувань), тим більша тривалість цього етапу посткризової громадської думки.

3. Аналітична громадська думка — найтриваліший і найважливіший етап у посткризовій громадській думці. Емоційні судження, навіяні результатами та обсягами кризи, поступаються тверезим та розсудливим твердженням, в яких повністю враховуються політичні, економічні, соціальні та глобальні фактори й наслідки.

Усі три етапи посткризової громадської думки можуть переплітатися одна із одною або мати елементи іншого часового етапу. Якщо наслідки кризи були величезними, то емоційний складник посткризової громадської думки може становити значну частку аналітичної складової або враховуватися під час неї. Так, після нещодавніх терактів у Сполучених Штатах емоційна складова в громадській думці в Америці займає значну частку в загальній посткризовій думці, оскільки було завдано удар не тільки по людських життях, будівлях та фінансових ринках, а здійснено замах на такі важливі для американців поняття як «честь та гідність нації», «престиж», «національні символи» — тобто на такі категорії, які відносяться до емоційної сфери сприйняття людини. Тому визначити чітку межу між етапами розвитку посткризової громадської думки можна виокремити не завжди, найкраще вдається відокремити шоківий етап від емоційного, оскільки шоківий етап закінчується майже завжди із закінченням кризи.

Масові та елітні суб'єкти посткризової громадської думки

Ні для кого не є секретом те, що громадська думка еліт інколи має протилежний вектор, аніж громадська думка мас. Найчастіше це відбувається через загрозу втрати елітою ресурсів, які вони мають у розпорядженні, або бажанням набути нові. Як приклад — вступ Болгарії в Другу світову війну на боці нацистської Німеччини — пронімецька еліта діяла всупереч масової громадської думки, яка висловлювала незгоду із цією акцією. Також не виключений варіант того, що еліта хоче зберегти своє вище становище і не бути зміщеною іншою елітою. (Про це, зокрема, говорив В. Парето в своїй теорії про циркуляцію еліт).

Б. А. Грушин так висловився про причину різноманітності думок: «Ключ до розуміння плюралізму думок лежить, так би мовити, в плюралізмі матеріальних умов існування людей» [1,180]. Маси та еліти володіють різними ресурсами, точніше, різною кількістю ресурсів. І хоча чуттєві та емоційні компоненти (відчай, помста, національна свідомість тощо) у формуванні посткризової громадської думки відіграють переважаючу роль, не слід забувати й про матеріальний інтерес, який мають різні частини суспільства.

Якщо брати за приклад американську трагедію, то посткризова громадська думка в Америці може мати різні причини, які її формують, хоча ззовні вона виглядає монолітною та єдиною. Як приклад можна навести ставлення американського суспільства до військових дій у відповідь на теракта. Так, якщо пересічний американець передусім керується ідеєю помсти та відплати за сплюндровані американські символи, то представники політичних кіл змушені поряд з подібними відчуттями (які притаманні кожному патріоту-американцю) враховувати політичні інтереси в світі, намагаючись зміцнити позиції США в світовій політиці. Пентагон і ВПК можуть мати свій зиск в ударах у відповідь, крім патріотизму, також свій інтерес можуть враховувати і бізнесові кола.

У масовій посткризовій громадській думці також може відбуватися ефект «спіралі мовчання», який було розроблено Е. Ноель-Нейман [2]. Цей ефект проявляється в тому, що якщо якась думка домінує в суспільстві, або її виражає найбільша частина населення, то ті, хто її не підтримує, будуть або мовчати, або, що менш імовірно, підтримувати її. На прикладі тих же Сполучених Штатів можна сказати, що мусульмани, які мешкають у США і не підтримують акції відплати проти своїх єдиновірців, мусять мовчати, аби не викликати невдоволення з боку американців іншого походження та віросповідання.

Культуральні відмінності посткризової громадської думки

Культуральні відмінності між суспільствами також відіграють значну роль у формуванні та у механізмах дії посткризової громадської думки. Отож, на мою думку можна виділити такі компоненти культуральних особливостей:

1. Релігійні. Цей фактор мав досить важливу вагу в аграрних суспільствах (можна згадати хрестові походи; війни за Священну землю, Ієрусалим; мусульманські вторгнення у Європу) та почав відігравати важливу роль у сучасному світі, оскільки значна частина терористів зараз мають релігійне підґрунтя своїх дій. Наприклад, у списку 30 найнебезпечніших терористичних груп, оприлюднених Державним Департаментом США невдовзі після терактів 11 вересня 2001 року, половина представляють різні течії ісламського екстремізму.

2. Національні. Хоча ці особливості й мали велику силу впливу раніше, однак поступово вони втрачають свою вагу.

3. Економічні. Ці відмінності, звичайно, до культуральних можна віднести з деяким припущенням. Хоча в сучасному світі вони відіграють дедалі важливішу роль, оскільки процес інтеграції та стирання національних меж (як це відбувається в об'єднаній Європі), уніфікації та глоба-

лізації зменшують частку впливу інших факторів. Заздрість до багатого суспільства (наприклад, США) може спонукати не скорботу з приводу безвинно загиблих у терактах, як це було в Європі, а радість.

4. Політичні. Тут можна розглянути не тільки різні державні устрої, які, звісно, по різному реагують на події в інших країнах, а й різне ставлення одних країн до інших. Так, зокрема, в Росії після терактів у Сполучених Штатах майже в усіх опитуваннях громадської думки фігурувала позиція, суть якої виражає фраза «Шкода людей, які

загинули, але сама Америка як держава дістала своє».

Висновки

Вище було наведено основні риси посткризової громадської думки. Звісно, детальне вивчення даної проблеми потребує більше уваги, і, можливо, подальший суспільний розвиток вноситиме корективи у вищенаведений аналіз. Однак на мою думку вивчення посткризової громадської думки як одного з аспектів громадської думки в цілому може покращити розуміння цієї важливої складової суспільного життя.

1. *Грушин Б. А.* Мнение о мире и мир мнений — М.: Изд-во политической литературы, 1967.

2. *Нозль-Нейман Э.* Общественное мнение: открытие спирали молчания. — М.: РИА-Пресс, — 1996.

3. *Ольшанский Д. В.* Массовые настроения переходного времени// *Вопр. философии.* — 1992. — № 4. — С. 6.

4. *Оссовський В. Л.* Громадська думка: спроба соціологічної інтерпретації. — К.: НАН України, Інститут соціології. 1999. — С. 132.

5. *Lamare J. W.* International Conflict and Opinion Change in New Zealand// *Public opinion Quarterly.* — 1987. — Volume 51. — Issue 3.

Panchenko A. S.

POST CRISIS PUBLIC OPINION: TODAYS REALITIES

Crisis events are the essential parts of society's evolution from old times. Recent terror attacks on the United States supports the fact, that even in contemporary society crises are the factor that caused public opinion to work accordingly to crises laws, which are, in no doubts, different from «peace-time» laws.

In this article reviewed one of the public opinion aspects — post crisis public opinion. There are also classification of crises in different society types and basic mechanisms of forming and functioning of post crisis public opinion like temporal, cultural mass/elite and so on.